

Ochrana subjektívnych práv v rímskom práve

Anotácia: Vedecká štúdia v štyroch hlavných častiach hovorí o procesnej ochrane subjektívnych práv v starovekom rímskom práve. V prvej časti sú systematickým spôsobom predstavené jednotlivé druhy subjektívnych práv. V druhej časti štúdie sa venuje pozornosť vývoju rímskeho civilného procesu od jeho začiatkov až po jeho finálnu podobu – kogničný proces, ktorý výrazne ovplyvnil procesné právo v Európe. Tretia časť je venovaná najmä ochrane vlastníckeho práva a záverečná časť práce hovorí o začiatkoch advokácie v starovekom rímskom práve.

Kľúčové slová: rímsky civilný proces, subjektívne právo, procesné zastúpenie, advokácia, vlastníctvo, žaloba.

1. Pojem a druhy subjektívnych práv

Tak ako sa postupne tisíc rokov rozvíjal rímsky štát z malého mestského štátu až po absolútnu monarchiu (dominát), prirodzene a adekvátne k tomu sa rozvíjal aj jeho právny poriadok, ktorý sa zvykne nazývať aj objektívnym právom. V antickom Ríme sa teda paralelne a do istej miery relatívne samostatne rozvíjali štátne zriadenie na jednej strane a právny poriadok na strane druhej. Štát a právo sa síce vyvíjali nezávisle, ale je nutné si uvedomiť skutočnosť, že štátne zriadenie malo značný vplyv na rozvoj a obsah právneho poriadku.¹

Objektívne právo sa opisne definuje ako súhrn právnych noriem, ktoré vydala sila ovládajúca spoločnosť, prostredníctvom ktorých sa členom spoločnosti prikazuje, ako sa majú správať, čo im je dovolené a čo pod hrozbou sankcie zakázané. Právny poriadok sa nazýva právom v objektívnom zmysle aj preto, lebo vzhľadom na členov spoločnosti je niečím vonkajším a objektívnym. Hlavným zmyslom existencie právneho poriadku je určiť a vymedziť ľudské vzťahy v spoločnosti vzhľadom na vonkajší svet. Bez takejto regulácie zo strany štátu by sa mnohí ľudia správali živelne, egoisticky a podľa fyzickej sily.

Z objektívneho práva vyplýva pre určitých jednotlivcov aj tzv. subjektívne právo, ktoré sa chápe ako zvýhodnenie alebo priznanie istej výhody či prednosti oproti tým príslušníkom spoločnosti, ktorým sa táto výhoda nepriznáva a ktorí sú v dôsledku toho povinní znášať a rešpektovať výhodu iného. Takéto objektívnym právom priznané zvýhodnenie sa nazýva subjektívnym právom aj preto, lebo sa vzťahuje len na určité subjekty, ktoré sú nositeľmi práv a povinností.² V súčasnosti, keď hovoríme o subjektívnych právach

¹ Pri štúdiu rímskeho práva sa stretávame s dvoma základnými periodizáciami: a) vývojom štátneho zriadenia; b) vývojom rímskeho právneho poriadku. Manuály rímskeho práva rozdeľujú **vývoj rímskeho štátneho zriadenia** do týchto ucelených celkov: 1) *obdobie kráľovstva* (od r. 753 pred n. l. do r. 510 pred n. l.); 2) *obdobie republiky* (od r. 510 pred n. l. do r. 27 pred n. l.); 3) *obdobie principátu* (od r. 27 pred n. l. do 284 n. l.); 4) *obdobie absolútneho cisárstva – dominátu* (od r. 284 n. l. do r. 565 n. l.). **Vývoj rímskeho právneho poriadku** sa člení do týchto období: 1) *starorímske obdobie* (od počiatkov Ríma do púnskych vojen); 2) *predklasické obdobie* (r. 264 – 146 pred n. l. – obdobie troch púnskych vojen); 3) *klasické obdobie* (približne od 1. storočia pred n. l. až do polovice 3. storočia n. l.); 4) *poklasické obdobie* (od polovice 3. storočia do rozpadu Západorímskej ríše roku 476); 5) *justiniánske obdobie* (od r. 527 do r. 565).

² Právny vzťah má dve pozície – aktívnu a pasívnu. V aktívnej pozícii rozlišujeme tri kategórie: a) moc, b) subjektívne právo, c) fakulta. Kategória *moci* stojí na najvyššej a najsilnejšej pozícii a definuje sa ako schopnosť subjektu zaväzovať iných tým, že môže vynášať právne dispozície pre všeobecné záujmy. *Subjektívne právo* sa definuje ako schopnosť subjektu zaväzovať iných vynášaním právnych dispozícií, ale len pre vlastné záujmy. Na najnižšej pozícii stojí kategória *fakulty*, ktorá sa chápe ako schopnosť subjektu na nejakú činnosť v rámci právneho poriadku. Aktívnym pozíciám právneho vzťahu zodpovedajú tri príslušné pasívne kategórie. Oproti kategórii *moci* sa nachádza kategória *podriadenosti*, ktorá spočíva v tom, že podriadený musí nutne konať tak, ako stanovuje nadriadený. Naproti kategórii subjektívneho práva sa v právnom vzťahu nachádza kategória *povinnosti*, ktorá spočíva v tom, že podriadený subjekt musí obetovať vlastné záujmy v prospech toho, ktorý stojí v kategórii subjektívneho práva. Nakoniec kategórii fakulty zodpovedá v pasívnej právnej pozícii kategória

občanov, máme na mysli jednak obsah subjektívneho práva (hmotné právo – lat. *ius substantivum*), ale aj zabezpečenie jeho ochrany (procesné právo – lat. *ius adiectivum*). Je veľmi zaujímavé, že Rimania neoddeľovali subjektívne právo od jeho ochrany, ale naopak, subjektívne právo ako oprávnenie a jeho ochrana boli v rímskom právnom myslení spojené do jedného celku. Dokonca Rimania kládli dôraz na právnu ochranu. Tento fakt môžeme ilustrovať na takomto príklade. Súčasný žalobca v prípade spornej situácie, predtým ako sa rozhodne podať žalobu, si položí otázku. Mám v tejto situácii subjektívne právo? Ak áno, tak aký je jeho obsah? Až keď si na tieto otázky odpovie kladne, rozhodne sa napísať žalobu, v ktorej poukáže na porušenie svojho práva. Naproti tomu Riman v takejto spornej situácii si kládol otázky, uvažujúc takýmto spôsobom. Mám v tejto situácii k dispozícii žalobu? Akú žalobu? V rímskom práve totiž každá právom chránená situácia mala osobitnú žalobu.

Subjektívne práva sa delia podľa viacerých kritérií. Najznámejšie delenie na **subjektívne práva absolútne a relatívne** má korene už v najstaršom rímskom práve, a to v rozlišovaní žalôb vecných a osobných. Je to preto, lebo vecné žaloby (lat. *actio in rem*) chránili absolútne subjektívne právo a osobné žaloby (lat. *actio in personam*) zas ochraňovali relatívne subjektívne právo.³

Absolútne subjektívne právo je také, ktoré oprávnenému subjektu zabezpečuje právnu výhodu oproti všetkým (lat. *erga omnes*) v tom zmysle, že oprávnený nemá byť nikým rušený alebo nerešpektovaný v rámci priznanej výhody. Všetci ostatní členovia spoločnosti sú povinní znášať (lat. *pati*) výkon výhody oprávneného, nie sú však povinní niečo pozitívne robiť. Ak by niektorý z nich porušil povinnosť znášať výhodu oprávneného, postihne ho právna sankcia prostredníctvom procesu. Do kategórie absolútnych subjektívnych práv spadajú: vlastnícke právo, obmedzené vecné práva k cudzej veci, dedičské právo, osobné a rodinné práva vyplývajúce z moci hlavy rodiny (lat. *patria potestas*), manželskej moci (lat. *manus*), poručníckej moci (lat. *tutor*), opatrovníckej moci (lat. *curator*).

Relatívne subjektívne právo je také, ktoré nie je namierené proti všetkým ako v predchádzajúcom prípade, ale len proti určitej osobe alebo osobám. Relatívne subjektívne právo zabezpečuje oprávnenému výhodu v tom zmysle, že len jeden alebo viacerí sú v jeho záujme povinní niečo plniť, niečo dať, niečo urobiť alebo niečo neurobiť. Kategória relatívnych subjektívnych práv sa v rímskom práve zhodovala so záväzkami (lat. *obligationes*), ktoré zabezpečovali veriteľovi (lat. *creditor*) oproti dlžníkovi (lat. *debitor*) najrôznejšie druhy plnenia.⁴

Z iného hľadiska sa subjektívne práva delia na **majetkové** a na **nemajetkové**. Majetkové sú tie, ktoré chránia ekonomické záujmy subjektov, a preto sú vyjadrené v peniazoch. Nemajetkové sú tie, ktoré ochraňujú záujmy prevažne morálneho charakteru, napr. nemajetkové práva, ktoré sa dotýkajú rodinných vzťahov.

Rímske právo ďalej rozlišovalo medzi subjektívnymi právami **prenosnými** a **neprenosnými**. Prvé sú tie, ktoré zvyčajne možno preniesť na iné subjekty. Druhé sú tie, ktoré nemožno preniesť na iné subjekty, napríklad: práva, ktoré sa viažu na život alebo česť; niektoré majetkové užívacie práva (lat. *ususfructus*) a vo všeobecnosti tie práva, ktoré usmerňujú vzťahy, ktoré uspokojujú vyšší záujem – rodinné práva.

Posledné delenie subjektívnych práv je na **práva vecné (reálne)** a **záväzkové (obligačné)**. Vecné práva patria medzi najdôležitejšie absolútne práva v tom zmysle, že oprávnenému subjektu zabezpečujú plné alebo obmedzené ovládanie veci (lat. *res*), napríklad:

bremena (lat. *onus*), v ktorej subjekt, ak chce dosiahnuť istý cieľ, musí plniť presne stanovené podmienky; porov. M. J. ARROBA CONDE, *Diritto processuale canonico*, Roma 1993, EDIURCLA, str. 56 – 58; S. PALAZZOLO, *Rapporto giuridico*, in: *Enciclopedia del diritto* XXXVIII, Varese 1972, Giuffrè Editore, str. 289 – 311.

³ Porov. J. CVETLER, *Soukromné právo rímské*, Praha 1946, str. 9.

⁴ Porov. K. REBRO, P. BLAHO, *Rímske právo*, Bratislava 1991, str. 103 – 105.

vlastnícke práva alebo vecné práva k cudzej veci. Hlavné charakteristiky vecných subjektívnych práv sú:

- *bezprostrednosť*: subjektívne vecné právo zabezpečuje oprávnenému subjektu bezprostrednú moc nad vecou bez akejkoľvek činnosti iných osôb;
- *absolútnosť*: vecné právo sa uplatňuje oproti všetkým ostatným,
- *typizovanosť*: vecné práva sú zakotvené v zákone, a preto tvoria uzavretý počet – lat. *numerus clausus*.

Záväzkové (obligačné, osobné alebo kreditné) práva sú relatívne, a preto udeľujú oprávnenému výhodu len oproti istej osobe alebo osobám, ktoré sa zaviazali niečo plniť, dať, urobiť alebo garantovať.⁵

2. Vývoj rímskeho procesu

V starovekom rímskom práve sa vyvinuli tri procesné systémy, ktoré zabezpečovali súdnu ochranu subjektívnych práv: a) **legisakčný**, b) **formulový**, c) **kogničný proces**.⁶ Pre legisakčný a formulový proces bolo charakteristické to, že prebiehali v dvoch fázach: pred štátnym súdnym predstaviteľom – magistrátom, napríklad prétorom (táto fáza sa nazývala ***in iure***), a pred súkromným sudcom – rozhodcom (***apud iudicem***), ktorý nemusel mať právnické vzdelanie, a preto si na pomoc prizýval poradcov, najmä z radov právnikov. Na tomto základe bol vybudovaný starý a klasický rímsky proces. Je veľmi zaujímavou skutočnosťou, že rímski právnici veľmi zriedka a neradi pôsobili ako sudcovia v sporoch. Ďalšou spoločnou črtou oboch procesov bola skutočnosť, že právna ochrana sporových strán bola za republiky v zásade bezplatná. Bolo to hlavne preto, lebo osoby zúčastňujúce sa na riešení sporov boli majetkovo bohaté a navyše – účasť na riešení sporov pokladali za vec občianskej cti a osobnej prestíže.

Podstatné odlišnosti medzi uvedenými procesmi spočívali najmä v tom, že legisakčný proces bol nepružný, čo súviselo s prísnou viazanosťou na civilný zákon, ďalej bol veľmi formálny, mohol sa uskutočňovať len medzi rímskymi občanmi a konanie magistráta bolo pomerne pasívne v tom zmysle, že on vzal na vedomie tvrdenia sporových strán a následne odkázal celú spornú záležitosť na súkromného sudcu.

Tieto nedostatky odstránil formulový proces, ktorý vznikol popri legisakčnom procese a postupne ho zatlačal do úzadia. Pozitívom nového formulového procesu bola skutočnosť, že bol prístupný aj cudzincom (pri sporoch cudzincov medzi sebou a pri sporoch medzi cudzincami a rímskymi občanmi) a konanie súdneho magistráta v časti ***in iure*** bolo oveľa aktívnejšie. Pri formulovom procese v konaní ***in iure*** magistrát, spravidla prétor, nielen vzal na vedomie tvrdenia sporových strán, ale voľne s nimi prediskutoval predmet a okolnosti sporu, ich žiadosti a stanoviská uvážil podľa zásad slušnosti a spravodlivosti a tiež prejavil pred nimi aj svoj názor na to, v akých hraniciach sa mu javí požiadavka žalobcu oprávnená. Diskusia sporových strán s prétorom nakoniec vyústila do formulácie jednotného stanoviska vo veci sporu. Inými slovami povedané, prétor vo formulovom procese v časti ***in iure*** vymedzil, čo je vlastne medzi stranami sporné, teda čo konkrétne je potrebné v spore rozhodnúť (tzv. ***meritum sporu***). Ak sa medzi stranami vytvoril duch protirečenia, strany sa pred prétorom ešte dohodli aj o súkromnom arbitrovi a potom prétor písomne skoncipoval

⁵ AA.VV., *Istituzioni di diritto romano*, Napoli 2003, str. 120 – 155.

⁶ Legisakčný proces bol charakteristický pre obdobie rímskej republiky a od Gaia sa dozvedáme, že bol najstaršou formou súdnej ochrany práva (porov. Inst. 4, 11 – 30). Formulový proces vznikol pravdepodobne už v predklasickej dobe popri legisakčnom procese. Napokon Júliov zákon o súkromnom súdnictve zo 17. roku pred Kristom v podstate zaviedol ako riadny druh súdneho procesu len ten formulový. Neskôr však aj formulový proces začal byť v praxi postupne zatlačaný kogničným procesom, ktorý od roku 342 po Kristovi celkom ovládol vybavovanie súkromnoprávných sporov nielen v poklasickej dobe, ale aj v stredoveku a výrazne ovplyvnil procesné právo v Európe. Teda tieto tri procesné systémy sa v skutočnosti časovo prelínali.

žalobnú formulu, v ktorej dosadil sudcu, objasnil skutkový stav právneho vzťahu medzi stranami (konkrétne – kto, koho, prečo a čo žaluje) a prikázal sudcovi žalovaného odsúdiť alebo ho oslobodiť na základe predstavených dôkazov. Žalobná formula musela byť vyjadrená v jednej jedinej vete, čo bolo pomerne náročné, a preto sa prétor i procesné strany zvykli radieť o veciach s právnikmi (*iurisconsulti*).⁷ Okrem toho prétor mal k dispozícii pomocný výkonný personál, v ktorom boli pisári, strážnici a poslovia. Takto prétorom štylizovaná žalobná formula bola v podstate smernicou pre súkromného sudcu, na základe ktorej mu bolo určené, za akých podmienok a na aké plnenie má žalovaného odsúdiť alebo za akých podmienok ho má oslobodiť.

Úloha súkromného sudcu vo formulovom procese bola v podstate dvojaká: a) preskúmať skutkový a právny stav, ktorý bol zaznamenaný vo formule; b) vyniesť rozsudok. Dôkazové bremeno zaťažovalo toho, kto nejakú skutočnosť tvrdil, a nie toho, kto ju popieral (porov. *Paul. D. 22, 3, 2*). Pri hodnotení predložených dôkazov mal sudca úplnú voľnosť a na jeho presvedčenie v spornej záležitosti vplývali dôkazné prostriedky, ako sú výpovede sporových strán a svedkov, dokumenty (účtovné knihy, testamenty, dlhopisy a pod.), a znalecké posudky napríklad meračov, lekárov, architektov a pod. Nakoniec sudca bol povinný rozhodnúť spor na základe dôkazov a dokladov (*iuxta allegata et probata*). Rozsudok (*sententia*) musel zodpovedať žalobnej formule a sudca ho nemusel zdôvodniť.

Spoločenský a hospodársky vývoj na prelome republiky a principátu odhalil viaceré nedostatky formulového procesu. Predovšetkým to bolo jeho rozdelenie na dve etapy (pred prétorom a súkromným sudcom), ale aj obmedzené postavenie magistráta a sudcu, výhodné postavenie majetných v spore, podplatiťnosť sudcov a iné. V období panovania cisára Augusta sa už stretávame s prípadmi súkromných sporov, ktoré sa nerozhodovali v riadnom formulovom procese, ale mimo platformy riadneho formulového procesu. Preto sa takýto nový spôsob rozhodovania nazýval slovným spojením „mimoriadny súdny proces“ (*extraordinario cognitio*) alebo aj „kogničný (preskúmovací) proces“. Celý proces od začiatku až po vynesenie rozsudku či prípadnú exekúciu sa uskutočňoval len pred jedným a tým istým úradníkom – sudcom. V kogničnom procese teda odpadlo delenie na dve štádiá a celý výkon spravodlivosti bol zverený jednému úradníkovi štátneho aparátu – nie magistrátovi! Takouto osobou bol predovšetkým sám princeps, ktorý ale namiesto seba poveroval touto funkciou riadne republikánske úrady a neskôr na tento účel (*cognitio extra ordinem*) vytvoril aj nové úrady – prefekta prétoriánov, mestského prefekta a od konca druhého storočia aj špeciálnych súdnych úradníkov (*iuridici*), ktorí boli sudcovia prvej inštancie. V provinciách výkon spravodlivosti mali na starosti miestodržiteľia, ktorí mohli niektoré spory zveriť na rozhodnutie delegovaným sudcom. Za absolútneho cisárstva do konca tretieho storočia bola súdna organizácia dvojstupňová. Reformy cisára *Diokleciána*⁸ ju zmenili na štvorstupňovú – *obec, provincia, diecéza, prefektúra* – na čele s monokratickými úradníkmi – *miestodržiteľmi, vikármi, prefektami* – ktorí boli zároveň riadnymi sudcami. Aj naďalej zostala prax delegovať pomocných sudcov. Pre nižšie vrstvy obyvateľstva bol zriadený obhajca chudobných, ktorý sa neskôr zmenil na prvostupňového obecného sudcu (*defensor civitatis*). V dobe absolútneho cisárstva sa niektoré sporové strany z radu kresťanov obracali so svojimi svetskými

⁷ Prétor nevytváral pre každý konkrétny prípad novú formulu, ale preberal osvedčené – vzorové formuly, ktoré boli uvedené v jeho edikte. Jednoduchá žalobná formula zameraná na vymáhanie dlhovanej sumy peňazi mohla znieť napríklad takto: „*Numerius, buď sudcom! Ak sa preukáže, že Titius má dať päťtisíc sesterциov Aulovi Ageriovi, sudca odsúď Titia na päťtisíc sesterциov v prospech Aula Ageria; ak sa nepreukáže, oslobod' ho!*“

⁸ Cisár *Dioklecián* (284 – 305) si k správe štátu si pribral *Maximiána*, ktorému zveril západnú časť s hlavným mestom Milánom, zatiaľ čo on sídlil na východe v Nikomédii (dnes Izmit v Turecku). Neskôr si pribral ešte dvoch césarov: *Konšancia Chlora*, ktorý sídlil v Trevíre a *Galéria*, ktorý sa usadil v Sirmii (dnešná Sremská Mitrovica); ohľadne tejto témy tiež porov. R. BRTKO, *Postoj niektorých rímskych cisárov ku kresťanstvu v prvých troch storočiach*, in *Terorizmus a medzinárodné právo. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 23. a 24. novembra 2006*, Žilina 2007, str. 230 – 238.

a súkromnými spormi na biskupa (*episcopalis audientia*), ktorý ako ich cirkevná autorita vyvíjal mediačnú činnosť. Bohužiaľ rozhodnutia biskupa nebolo možné vymáhať pomocou štátneho donútenia.

Začatie kogničného procesu už nepredpokladalo smernicu, ktorú predtým plnila žalobná formula určená pre súkromného sudcu, pretože žaloba sa riadila len pravidlami materiálneho práva a v podstate vyjadrovala súkromnoprávny nárok, ktorý posudzoval podľa svojho voľného uváženia. Zmena nastala, aj pokiaľ ide o dôkazové prostriedky v tom zmysle, že listinné dôkazy mali prednosť pred svedkami, ktorí boli považovaní za druhoradý typ dôkazov. Vyjadrovala to aj zásada – „*jeden svedok, žiaden svedok*“.⁹

Ako sme už spomenuli predtým, právna ochrana za republiky v civilnom procese bola pre sporové strany zásadne bezplatná. Od tejto zásady sa začalo upúšťať až na začiatku princípu, a to zásluhou najmä nemajetných advokátov, ktorí boli odkázaní na odmenu za vykonanú prácu. V kogničnom procese sa honoráre pre advokátov a vôbec súdne poplatky v prospech štátu a súdneho personálu stali pravidlom. Hlavnými dôvodmi tejto zmeny boli skutočnosti, že štát prevzal starostlivosť o výkon súdnictva (t. j. obstaranie a udržiavanie budov, platenie sudcov), a dôraz na písomnú formu procesu – čo prirodzene vyžadovalo väčší počet pomocného súdneho personálu.¹⁰

3. Ochrana vlastníckeho práva

Na ochranu vlastníckeho práva slúžili tri vlastnícke žaloby: a) reivindikačná žaloba (*rei vindicatio*), b) *actio negatoria* (zapieracia žaloba), c) *actio Publiciana*. Prvé dve žaloby majú základ v *ius civile* a Publiciánska žaloba bola prétorská žaloba. Okrem toho rímske právo poznalo aj iné prostriedky týkajúce sa ochrany vlastníckeho práva.

Skôr ako budeme konkretizovať jednotlivé druhy žalôb, je nutné pripomenúť skutočnosť, že predklasické a klasické rímske právo poznalo viaceré formy vlastníckeho práva. **Kviritské vlastníctvo** (civilné vlastníctvo)¹¹ bolo vlastníctvo podľa *ius civile*, vyznačovalo sa prísnou formálnosťou a bolo prístupné len rímskym občanom. Kviritský vlastník si mohol brániť vlastnícke právo k svojej veci reivindikačnou a negatívnou žalobou. **Bonitárne vlastníctvo** bolo vlastníctvo podľa prétorského práva a historicky súviselo s rozvojom obchodných vzťahov, ktoré si vynucovali neformálne prevody vlastníckeho práva. V záujme rýchleho obratu tovaru sa mancipačné veci začali odovzdávať novým neformálnym spôsobom. Následne na to vznikali takéto právne paradoxné situácie: nadobúdateľ (kupec) získaval podľa civilného práva len držbu a prevodca zostal kviritským vlastníkom, hoci vec predal a civilné právo naďalej chránilo jeho vlastnícke právo k veci. Podľa civilného práva sa kupec mohol stať kviritským vlastníkom veci až vydržaním, na čo však bolo nevyhnutné, aby uplynula určitá vydržacia doba. Staré rímske civilné právo sa takto dostávalo do sporu s novými potrebami ekonomického života. Z tohto dôvodu prétor na základe svojej jurisdikcie poskytoval právnu ochranu takýmto „moderným vlastníkom vecí“. Išlo napríklad o takéto prípady:

- a) niekto prijal od kviritského vlastníka mancipačnú vec¹² *ex iusta causa* neformálnym spôsobom, t. j. len na základe odovzdania. V dôsledku tohto nedostatku v spôsobe

⁹ „*Testis unus, testis nullus*“, C. 4, 20, 9.

¹⁰ Porov. K. REBRO, P. BLAHO, *Rímske právo*, Bratislava 1991, str. 113 – 149; M. TALAMANCA, *Istituzioni di diritto romano*, Milano 1990, str. 273 – 378; J. VÁŽNÝ, *Římský proces civilní*, Praha 1935, str. 14 – 37; L. HEYROVSKÝ, *Římský civilní proces*, Bratislava 1925, str. 48 – 62; J. KINCL, *Římský proces civilní*, in J. KINCL, V. URFUS, M. SKŘEJPEK, *Římské právo*, Praha 1995, str. 113 – 127; P. BONFANTE, *Institute římského práva*, Brno 1932, 9. vyd., str. 124 – 142.

¹¹ Kviritské vlastníctvo bolo podľa starobylého práva Quiritov – *dominium ex iure Quiritium*.

¹² Staré a klasické rímske právo rozlišovalo medzi mancipačnými (*res Mancipi*) a nemancipačnými (*res nec Mancipi*) vecami. Osobitné postavenie mancipačných vecí vyplývalo z toho, že sa podľa *ius civile* ich nebolo možné previesť (*scudziť*) s plnou účinnosťou na iného inak než slávnostnými formálnymi právnymi úkonmi. Do

nadobudnutia, príjemca sa na základe civilného práva nemohol stať kviritským vlastníkom mancipačnej veci. Ak boli ostatné predpoklady vlastníckeho práva splnené, prétor netrval bezpodmienečne na forme a aj pri mancipačných veciach sa uspokojil s neformálnym nadobudnutím. O tom, kto mancipačnú vec nadobudol iba na základe číreho neformálneho odovzdania, právnici hovorili, že ju „má vo svojom majetku“ (lat. *in bonis esse*), a keďže Gaius túto prétorom chránenú pozíciu nazýval vlastníctvom, hovoríme o bonitárnom vlastníctve;

- b) niekto nadobudol vec *ex iusta causa* od nevlastníka, ktorý sa dodatočne stal kviritským vlastníkom;
- c) niekto okupoval opustenú vec;
- d) ohrozený sused bol prétorom uvedený do bonitárneho vlastníctva vtedy, ak jeho pozemku hrozila škoda pre chybu budovy. V takomto prípade prétor mohol zaviazat' vlastníka budovy, aby poskytol zábezpeku vo forme sľubu, ktorá sa aj volala – zábezpeka na náhradu budúcej škody (lat. *cautio damni infecti*). Ak sa vlastník budovy zdráhal poskytnúť kauciu, prétor uviedol ohrozeného do naturálnej držby (z prvého rozhodnutia) a splnomocnil ohrozeného, aby budovu opravil. Ak vlastník budovy aj naďalej odmietal poskytnúť zábezpeku alebo odmietal nahradiť náklady vynaložené na opravu, prétor uviedol ohrozeného do bonitárneho vlastníctva (z druhého rozhodnutia) s tým, že vydržaním môže nadobudnúť kviritské vlastníctvo.¹³

3.1 Vlastnícke žaloby

3.1.1 Reivindikačná žaloba

Slúžila na ochranu kviritského vlastníctva a jej podstata spočívala v tom, aby vlastník veci bol aj jej držiteľom, t. j. aby sa faktický stav (*possessio*) zhodoval s právnym stavom (*dominium*). Vlastník mohol uplatniť takúto žalobu vtedy, ak mu vec bola neoprávnene odňatá alebo bol pozbavený držby, a teda nemohol realizovať svoje vlastnícke právo. Reivindikácia alebo krátko vindikácia¹⁴ bola v období klasického práva žalobou, ktorá mala donútiť žalovaného vydať vec (*restituere*, reštitučný princíp) ale len za predpokladu, že žalobca dokázal vlastnícke právo, teda predstavil pred sudcom dôkazy o dôvode a spôsobe nadobudnutia predmetnej veci. V opačnom prípade vec zostala v držbe žalovaného.

3.1.2 Zapieracia žaloba (*actio negatoria*)

kategórie takýchto vecí patrili italské pozemky s budovami, niektoré štvornohé ťažné zvieratá, otroci a poľné pozemkové služobnosti. Mancipačné veci boli v tej dobe najdôležitejšími poľnohospodárskymi prostriedkami rímskeho občana. Všetky ostatné veci bez ohľadu na ich hodnotu boli nemancipačnými vecami.

Podľa civilného práva bola mancipácia scudzovacím abstraktným právnym úkonom, prostredníctvom ktorého vlastník veci previedol na druhého kviritské vlastníctvo mancipačnej veci. Tento prísne formálny právny úkon vyžadoval až ôsmich účastníkov, z ktorých dvaja boli scudziteľ a nadobúdateľ, piati boli svedkovia (dospelí rímski občania) a ešte jeden svedok držal v ruke bronzovú váhu (*libripens*). Celý obrad mancipácie prebiehal takto: Nadobúdateľ uchopil predmet mancipácie a predniesol slová: Tvrdím, že tento kôň je môj podľa kviritského vlastníctva a má byť mnou kúpený týmto kúskom bronzu a touto bronzovou váhou. Následne na to udrhel kúskom medi alebo medenou mincou na váhu a odovzdal ju namiesto kúpnej ceny scudziteľovi. Mancipácia hnutelných vecí predpokladala ich prítomnosť a mancipácia nehnuteľných vecí sa uskutočňovala bez uchopenia. Mancipácia sa uskutočňovala aj za republiky, keď v Ríme ešte neboli razené mince a kúsky medi, ktoré sa na váhe odvážili, slúžili ako platidlo.

¹³ Porov. K. REBRO, P. BLAHO, *Rímske právo*, Bratislava 1991, str. 253.

¹⁴ Vindikácia pochádza z dvoch latinských slov: *vis* – sila, *dicere* – hovoriť. Teda v tomto etymologickom zmysle slova vindikácia znamená: „hovorím“ alebo uplatňujem svoju „silu“, moc, vlastnícke právo.

Prostredníctvom nej vlastník mohol žalovať každého, kto si neoprávnene osvojoval vecné právo k jeho veci (napr. služobnosť)¹⁵, a tým obmedzoval úplnosť vlastníckeho práva. Žalobca musel v spore dokázať svoje vlastnícke právo k veci, ako aj vykonávanie služobnosti žalovaným. V takom prípade bol žalovaný povinný odstrániť rušivý stav, nahradiť spôsobenú škodu a dať zábezpeku (lat. *cautio*), že sa rušenie v budúcnosti nebude opakovať. Ak žalobca vlastnícke právo k veci nedokázal, žalovaný bol oslobodený, hoci mu právo služobnosti vôbec nemuselo patriť.

3.1.3 Actio Publiciana

Publiciánska žaloba je nazvaná podľa prétora *Publicia*, ktorý ju okolo roku 70 pred n. l. zaradil do svojho prétorského ediktu, a takto sa stal podľa rímskej tradície jej tvorcom. Vznik tejto žaloby súvisí aj so vznikom prétorského bonitárneho vlastníctva. Ako sme už spomenuli, publiciánska žaloba bola žalobou prétorského práva a v podstate bola žalobou fiktívnou (lat. *actio fictiva*). To znamená, že pri jej koncipovaní sa vychádzalo z istej fikcie (predpokladu), že sudca má pri posudzovaní sporu považovať právne postavenie žalobcu tak, ako keby bol vlastníkom veci, ktorú nadobudol do kviritského vlastníctva vydržaním aj napriek tomu, že konkrétne podmienky vydržania (najmä uplynutie potrebnej doby) ešte nenastali. Inými slovami povedané, prétor vo vindikačnej formule prikázal sudcovi, aby v prospech žalobcu fingoval uplynutie vydržacej doby.

Publiciánska žaloba sa aplikovala v dvoch prípadoch: a) niekto prijal od kviritského vlastníka mancipačnú vec *ex iusta causa*, ale len neformálnym spôsobom; b) niekto prijal vec *ex iusta causa* od nevlastníka, ktorý sa dodatočne stal kviritským vlastníkom, napríklad dedením. Použitie publiciánskej žaloby sa dnes s výnimkou rakúskeho zákonníka nepresadilo, hoci podľa mienky viacerých odborníkov jeho právna úprava by bola užitočná a potrebná aj u nás.¹⁶

3.2 Ďalšie prostriedky slúžiace na ochranu vlastníckeho práva

Úprava hraníc susedných pozemkov (*ambustus*) sa uskutočňovala prostredníctvom tzv. hraničnej žaloby (lat. *actio finium regundorum*), ktorá mala korene v zákone XII tabúl a ktorej cieľom bolo stanoviť hranice pozemkov. Úlohou sudcu bolo určiť priechodnosť hranice. Ak to nebolo možné, traja sudcovia – zememerači (lat. *agrimensores*) vymedzili novú hraničnú čiaru. V klasickej dobe predmetom sporu pri tejto starej žalobe mohol byť už len hraničný pás medzi pozemkami (lat. *confinium*), ktorý bol päť stôp široký a ktorý nemohol byť predmetom civilného vydržania. V justiniánskom práve sa táto žaloba stala všeobecným prostriedkom na určenie hraníc pozemkov, pričom predmetom sporného konania sa mohla stať ktorákoľvek časť spornej pôdy. Účastníci sporu boli vlastníci susediacich pozemkov, pričom každý z nich bol zároveň žalobcom i žalovaným. Sudca mohol prisúdiť niektorej strane časť pôdy, ktorá jej predtým nenáležala a takýmto spôsobom nadobúdateľ získal vlastníctvo k prisúdenej časti. Zároveň v tomto spore bolo možné usporiadať vzájomné obligačné nároky týkajúce sa procesných strán: napríklad náhradu požitkov, ktoré mal odporca z pozemku, alebo náhradu škody, ktorú odporca spôsobil.

Iným doplňujúcim prostriedkom týkajúcim sa ochrany vlastníckeho práva bol tzv. **zákaz pokračovať v stavbe** (lat. *operis novi nuntatio*), ktorý sa realizoval v prípade, ak sa vlastník pozemku cítil obmedzovaný vo svojich právach v dôsledku začatia stavby na susedovom pozemku. Konkrétnymi dôvodmi tohto zákazu bola napríklad situácia, keď vznikajúca stavba porušovala právo služobnosti, ktoré mal dotýčny k susednému pozemku (napr. odtok dažďovej vody, výhľad) alebo keď stavba odporovala verejnoprávnym

¹⁵ Služobnosť (lat. *servitutes*) sa opisne definuje ako obmedzené vecné právo v určenom rozsahu užívať cudziu vec, ktoré je neoddeliteľne späté buď s určitým pozemkom, alebo osobou.

¹⁶ . K. REBRO, P. BLAHO, *Rímske právo*, Bratislava 1991, str. 282 – 288.

stavebným predpisom, ako napríklad maximálna výška budovy a pod. Ten, kto vyslovil súkromný zákaz pokračovať v stavbe sa nazýval *nunciant* a jeho zmyslom bolo, aby si dopredu zaistil výsledok sporu, v ktorom mienil pokračovať pred súdom. Ten, komu bol zákaz stavby adresovaný, bol povinný stavbu okamžite zastaviť. Nunciant po vyslovení zákazu bol povinný okamžite začať spor a dokázať svoje právo na zastavenie stavby (*ius prohibendi*). Dôležitou podmienkou bolo, aby nunciant vyslovil zákaz priamo pri stavbe a v prítomnosti podnikateľa a ďalších osôb, ako napr. stavebníka alebo stavebných robotníkov. Ak dotýčny podnikateľ naďalej pokračoval v stavbe aj napriek vyslovenému zakazu, obmedzovaný sused mohol požiadať pretora o interdikt na zbúranie stavby (*interdictum demolitorium*) a aj náhradu škody.

Ďalším prostriedkom slúžiacim na ochranu vlastníckeho práva bola osobná žaloba (*actio aquae pluviae arcendae*), prostredníctvom ktorej sa riešil problém **odrazenia dažďovej vody**, ktorá spôsobovala v horských oblastiach veľké materiálne škody. Cieľom žaloby bolo odstránenie stavu, ktorý ohrozoval susedný pozemok. O zábezpeke na náhradu budúcej škody, ktorá mohla byť spôsobená chybnou stavbou na susednom pozemku, sme už hovorili v časti 3 d.

4. Právne zastúpenie v rímskom občianskom procese

4.1. Právne zastúpenie v legisakčnom procese

Právne pramene činnosť procesného zástupcu označujú slovným spojením – *alieno nomine agere*. Zastúpenie procesných strán bolo v legisakčnom procese v zásade vylúčené, pretože dominovalo pravidlo *nemo alieno nomine lege agere potest* (Ulp. D. 50, 17, 123). Výnimkou z tohto pravidla boli tieto štyri prípady a) *pro populo*; b) *pro libertate*, c) *pro tutela*, d) *ex lege Hostilia*. Právnik Gaius¹⁷ vo svojich *Institutiones* (Základoch) len všeobecným spôsobom a bez špecifikácie hovorí o tomto princípe. Justiniánske Inštitúcie nielenže hovoria o horeuvedených výnimkách, ale navyše vysvetľujú jeden prípad – *ex lege Hostilia*. Až z gréckej parafrázy Justiniánskych Inštitúcií, ktorá sa pripisuje Teofilovi,¹⁸ sa viac dozvedáme o dvoch výnimočných prípadoch – *pro libertate* a *pro tutela*.

4.1.1 Zastupovanie na základe Hostiliovho zákona (*ex lege Hostilia*)

Zákon dával možnosť tretej osobe, ktorá mohla vždy podať na súd žalobu z krádeže (*actio furti*) za toho, kto bol vo vojnovom zajatí alebo bol neprítomný z dôvodu štátnej služby. Hostiliov zákon sa vzťahoval aj na nedospelú osobu (*impuberes*), ktorej poručník – tuteur sa nachádzal v uvedených podmienkach (Theoph. 1. c.). Je nutné však zdôrazniť

¹⁷ *Institutiones* je učebnica súkromného rímskeho práva napísaná Gaiom okolo roku 160 po Kr. Je systematicky rozdelená do troch častí: osoby, veci a žaloby. Je zaujímavé, že Gaius bol medzi svojimi súčasníkmi a neskoršími právnikmi celkom neznámy. V citačnom indexe z roku 426 je už uznávaný ako právnická autorita a pre Justiniánove Inštitúcie bol predlohou. V Digestách je z jeho diel prevzatých viac než 500 fragmentov.

¹⁸ Profesori Teofil a Doroteus vypracovali učebnicu práva pod názvom *Institutiones seu Elementa (základy)*, ktorá sa opierala o staršie učebnice, najmä Gaiovu. Je zaujímavé, že učebnica platila ako zákon na základe *constitutio Imperatoriam* z roku 533 a bola venovaná mládeži túžiacej po znalosti práva – „*cupidae legum iuventuti*“.

Vyskytol sa ale jazykový problém, pretože texty *Corpus iuris Civilis* boli až na malé výnimky napísané v latinskom jazyku, ktorý vo väčšine prípadov neovládali študenti z východu. Mnohí z nich poznali len gréčtinu. Z tohto dôvodu niektorí profesori napísali v gréčtine sériu didaktických diel, aby takýmto študentom sprístupnili *Institutiones*, *Digesta* a *Codex*. V gréčtine boli takto napísané diela, ktoré obsahovali textové preklady, odvolávaní sa na paralelné miesta, rôzne krátke prehľady, závery, poznámky, ale aj komentáre. Typickým príkladom je uvedená **grécka parafráza Justiniánskych Inštitúcií**, ktorá sa pripisuje Teofilovi a ktorá *Institutiones* nielen prekladá, ale ich aj rozširuje rôznymi digresiami a poznámkami. Na túto tému tiež porovnaj F. AMARELLI, L. DE GIOVANNI, P. GARBARINO, A. SCHIAVONE, U. VINCENTI, *Storia del diritto romano*, Torino 2001, str. 251 – 252; M. T. FÖGEN, *Storie di diritto romano. Origine ed evoluzione di un sistema sociale*, Bologna 2005.

skutočnosť, že takéto zastupovanie bolo možné len v prípade škody, ktorá bola spôsobená krádežou.¹⁹

4.1.2 Zastupovanie v procese o slobodu – „*pro libertate*“

Rímska spoločnosť sa delila na dve základné triedy: slobodných (*liberi*) a otrokov (*servi*). Slobodní sa delili na tých, čo sa narodili slobodní (*ingenui*), a na tých, čo boli na slobodu prepustení (*libertini*). Zastupovanie v procese o slobodu sa týkalo kontroverzie právneho stavu slobody človeka (*status libertatis*), kde bolo potrebné vyjasniť to, či je dotýčaný otrokom alebo slobodným. Z tohto dôvodu (*liberalis causa*) sa viedol proces, v ktorom dotýčaný človek nebol spôsobilý vystupovať ako žalobca alebo žalovaný. Bránila tomu myšlienka, že tá istá osoba nemohla byť zároveň objektom i subjektom procesu. Aby sa takýto proces mohol uskutočniť, antické právo vyžadovalo zásah tretej osoby – občana. Tento občan ako *adsesor libertatis* musel prevziať úlohu žalobcu alebo žalovaného za osobu, o ktorej slobode sa viedol právny spor. *Adsesor* zostal potrebným v procese o slobodu ešte aj v klasickej a poklasickej dobe.²⁰ Niektoré osoby mohli ako *adsesori* vstúpiť do procesu ohľadne zdanlivého otroka (*adsertionem suscipere*) aj bez jeho súhlasu, dokonca i proti nemu.²¹

4.1.3 Zastupovanie v prípade verejného záujmu – „*pro populo*“

Niektoré súkromnoprávne nároky rímskeho štátu (napr. nároky na základe porušenia štátneho vlastníckeho práva k veciam určeným na verejné užívanie alebo napr. nároky na zaplatenie peňažnej pokuty) mohol pre štát vymôcť prostredníctvom legisakčného procesu štátny úradník – magistrát, ale aj obyčajný rímsky občan.²²

4.1.4 Zastupovanie *pro tutela*

Tento prípad je medzi rímskymi právnymi romanistami najviac diskutovaný.²³ Najjednoduchšia a najprirodzenejšia teória sa nám javí tá, že už v legisakčnom procese mohol poručník zastupovať poručenca. Inými slovami povedané, za dieťa alebo choromyselného mohol v procese vystupovať jeho tútor alebo kurátor.

V súvislosti s interpretáciou slovného spojenia „*agere pro tutela*“ vzniká námietka, či *agere pro tutela* znamená: a) konať v záujme tutelý alebo b) konať ako tútor. Ak pripustíme to, že medzi týmito slovnými spojeniami existuje podstatná rovnocennosť, námietka zaniká. Ak ale *agere pro tutela* budeme vykladať len v duchu prvého významu a vylúčime druhú možnosť, tak potom *agere pro tutela* sa viaže aj na situácie ako: *pro socio agere* (vystupovať v záujme spoločníka), *pro fure damnum decidere*, *pro herede genere*, *pro emptore usucapere* a pod.

Grécka parafráza Justiniánskych Inštitúcií podáva ešte jedno pre nás nepochopiteľné vysvetlenie. Teofil vysvetľuje, že *agere pro tutela* sa týka takého prípadu, keď dvaja vedú spor o tom, kto z nich má byť poručníkom. Strane, ktorá takýto spor prehrala, sa hovorí, že

¹⁹ Porov. C. BERTOLINI, *Diritto romano. Il processo civile I.*, Torino 1913, str. 186 – 187.

²⁰ Gai 4, 14. 175; Paul. 5, 1, 5; CTh. 4, 8, 5. 8. 9.

²¹ D. 40, 12, 1 – 6; taktiež porov. L. HEYROVSKÝ, *Římský civilní proces*, Bratislava 1925, str. 100 – 101.

Podľa *ius gentium* slobodný človek sa stal otrokom, ak upadol do zajatia vo vojne. Na zmiernenie právnych dôsledkov takéhoto zajatia sa priznalo právo návratu (*ius postliminii*), čo znamenalo obnovu práv zajatého občana. Podľa *ius civile* sa otrokom mohol stať insolventný dlžník, ak ho veriteľ predal za riekú Tiber, alebo ten, kto sa dal prediť za otroka podvodoma a zo ziskuchtivosti...

²² Gai 4, 82: „... je treba, aby sme poznamenali, že žalujeme buď vo vlastnom mene, alebo cudzom napríklad ako kognitori, prokurátori, poručníci opatrovníci, zatiaľ čo predtým, to je v dobách, keď sa používali legisakcie, nebolo dovolené v cudzom mene žalovať až na niektoré určité výnimočné prípady“.

²³ Napríklad porov. HRUZA, *Üb. d. lege agere pro tutela*, Erlangen 1887; L. HEYROVSKÝ, *Římský civilní proces*, Bratislava 1925, str. 101, O. LENNEL, *Das edictum perpetuum*, Leipzig 1927, 4. vyd., str. 86 – 105;

konala *pro tutela, in alieno nomine*.²⁴ Tento názor odmieta drvivá väčšina právnych romanistov.

4.2 Právne zastúpenie vo formulovom procese

Formulový proces zaviedol právny inštitút procesného zastúpenia vo všeobecnej rovine hlavne z oportunistických dôvodov, k čomu výrazne pomohli nové sociálne podmienky rímskych občanov, hospodársky rozvoj a aj skutočnosť, že formulový proces bol prístupný aj cudzincom v sporoch medzi nimi navzájom alebo s rímskymi občanmi. Klasický formulový proces umožnil procesné zastúpenie v plnom rozsahu tak pre žalovaného, ako aj pre žalobcu, ale len ako **nepriame zastúpenie**.²⁵

Hneď na úvod tejto časti je nutné zdôrazniť skutočnosť, že na rozdiel od dnešného ponímania sa advokát v rímskom práve nechápal ako procesný zástupca, ale – ako uvidíme neskôr – len ako procesný poradca, ktorého si strany pozvali, a to v konaní *in iure* spomedzi osôb, ktoré poznali právo, kým v konaní *in iudicio* spomedzi osôb, ktoré boli obdarené elokvenciou. Popri advokátoch za procesných pomocníkov boli ešte pozývaní rečníci (*oratores*) a patróni.

V období formulového procesu sa stretávame s procesnými zástupcami nazývanými *kognitori* alebo *prokuratori*, ktorí boli pozvaní na procesné zastupovanie na základe prejavenej vôle sporovej strany. Za nespôsobilé osoby vystupovali v procese ich zákonní zástupcovia – poručníci – *tútori* alebo *kurátori*. Právnické osoby boli v procese zastupované *aktorom* alebo *syndikusom*.²⁶ Je potrebné zdôrazniť, že procesné zastupovanie uskutočňované tútorom, kurátorom, aktorom a syndikusom bolo povinné zo zákona a postavenie týchto zákonných zástupcov sa podobalo postaveniu kognitora (pokiaľ išlo o zástupcu právnických osôb) alebo postaveniu prokurátora (pokiaľ išlo o zastupovanie poručníkom). Je teda logické, že naša pozornosť sa teraz upriami na tieto právnické figúry.

4.2.1 Kognitor a prokurátor

Niektorí autori, ako napr. Karlowa, Lenel, Girard, Wirbel a Bertolini zastávajú názor, že *kognitor* bol vo výnimočných prípadoch ustanovený už v období legisakčného procesu, ale len pre starých a chorých.²⁷ Iní romanisti, ako napr. Wlassak, Rümelin, Wenger, Mayr a Heyrovský vylučujú skutočnosť, že by *kognitor* mohol pôsobiť už v legisakčnom procese.²⁸ Isté však je, že najstaršie zmienky o kognitúre dosvedčujú, že *kognitor* sa vyskytoval vo formulovom procese už začiatkom prvého storočia pred Kristom a bol pripustený za

²⁴ Porov. Paraphr. Graeca Instit. eod. (latinský preklad) L. 123 pr. D. *de R.I.* 50. 17.

²⁵ Ohľadne nepriameho procesného zastúpenia Dr. Jan Vážný hovorí: „Procesním zastoupením mínime vedení procesu za jiného, jménem jiného, alieno nomine, takže subjektem procesního poměru, vyúsťujícího v právní poměr z rozsudku, je někdo jiný, než je subjekt předprocesního právního poměru. Jen to je obsaženo v římském institutu procesního zastoupení, ne však i ta další myšlenka, že by všechny procesní zástupcovy úkony bezprostředně působily v osobě zastoupeného, že by jmenovitě rozsudek, tím spíše pak exekuce zněly na jméno zastoupeného. Neboť ani zde klasické římské právo neuznává, aspoň ne zásadně a do všech důsledků, přímého zastoupení. Kdo žaluje jménem jiného jako kognitor, prokurátor, tutor, uvádí in iudicium právní poměr, jehož subjektem je zastoupený, a převádí jej litiskontestací v procesní poměr, jehož subjektem je on, zástupce. Formule, již žaluje zástupce, je záměnou subjektů: intence zní na jméno zastoupeného, kondemnace na jméno zástupcovy. Je tedy logické, že rozsudek a actio iudicati z něho vzházející zní na jméno zástupcovy. Stejně je tomu, je-li žalován zástupce původního povinného; on běže na sebe risiko odsouzení a z toho hlediska býval nazýván defensorem. Zájmu zúčastněných stran a definitivního vyrovnání mohlo býti dosaženo jen nepřímými prostředky, např. různými jistotami. Vývoj klasického práva směřuje ovšem k ponenáhlému uznání přímého zastoupení. Je stále důraznější snaha oddělit aspoň exekuci od osoby zástupcovy a přenést ji přímo na zastoupeného, pro něho a proti němu“. J. VÁŽNÝ, *Římský proces civilní*, Praha 1935, str. 63 – 64.

²⁶ Gai. 4, 82: Admonendi sumus agere nos aut nostro nomine aut alieno, veluti cognitorio, procuratorio, tutorio, curatorio.

²⁷ Porov. C. BERTOLINI, *Diritto romano. Il processo civile II.*, Torino 1914, str. 261.

²⁸ porov. L. HEYROVSKÝ, *Římský civilní proces*, Bratislava 1925, str. 103.

procesného zástupcu len v prípade, ak išlo o zastupovanie chorých a nemocných.²⁹ Na rozdiel od prokurátora kognitor bol taký procesný zástupca, ktorý bol slávnostným spôsobom predstavený druhej strane pravdepodobne v prítomnosti magistráta, a to prednesením presnej formuly.³⁰ Prokurátor bol teda dosadený bez tejto formy, len samotným mandátom.³¹ Ustanovenie kognitora (*datio cognitoris*) sa mohlo odohrať aj mimo súdu, ale zvyčajne sa uskutočňovalo pred súdnym magistrátom.

Pôvodne sa pod výrazom *prokurátor* chápala taká osoba, ktorá sa ako dôverník starala o všetky potreby iného (svojho pána – dominus) buď na základe jeho príkazu, alebo aj bez príkazu.³² Pokiaľ to pán uznal za vhodné alebo si to vyžadovala potreba, prokurátor zastupoval svojho pána aj na súde. Už za republiky prokurátor mohol procesne zastupovať svojho pána, ale len s dovoľením pretora, a to v prípade, ak pán bol neprítomný. Neskôr sa od požiadavky pánovej neprítomnosti upustilo.³³ Edikt, ktorý dovoľoval procesné zastupovanie žalobcu prokurátorom, najskôr nevyžadoval, aby sa prokurátor preukázal mandátom. V období klasického rímskeho práva sa už chápe postavenie prokurátora ako mandantné a tiež sa pripúšťa ustanovenie prokurátora len pre konkrétny prípad procesného zastupovania. V období klasického práva sa stretávame okrem prokurátorov určených na procesné zastupovanie aj s prokurátormi, ktorým bolo príkazom zverené opatrenie len jednotlivej veci (*ad unam rem datus, procurator unius rei*) alebo s všeobecnými prokurátormi – konateľmi (*procurator omnium rerum*).³⁴ Od Gaia sa ešte dozvedáme, že niektorí právnici pokladali za prokurátora – konateľa bez príkazu, ktorý prevzal zastúpenie *bona fide* (dobromyseľne, v dobrej viere, s presvedčením, že ide o správnu vec) a zabezpečil kauciu *de rato*.³⁵ Paulus zasa hovorí o dobrovoľnom prokurátorovi (*procurator voluntarius*), ktorého opisuje ako konateľa, ktorý bez príkazu prevzal všetko spravovanie pánovho majetku (Paul. 1, 3, 3). Ustanovenie prokurátora za procesného zástupcu bolo možné realizovať celkom neformálnym spôsobom (t. j. bez predpísaných slov), a to len udelením mandátu, dokonca bez prítomnosti a vedomia procesného odporcu.³⁶ Rovnaký účinok ako mandát malo aj nasledujúce schválenie. Kognitor a prokurátor zvyčajne vystupovali v rímskom civilnom procese v pozícii konateľov v cudzích záležitostiach na základe mandátneho záväzku (*obligatio mandati*).³⁷ Mohlo dôjsť aj k situácii, že kognitor, poprípade prokurátor podával žalobu alebo sa dával žalovať za iného z dôvodu osobného prospechu, čo ale prinášalo so sebou veľké riziko, že v prípade nepriaznivého rozsudku to bolo potom na ich ťarchu. Procesný zástupca sa v takomto prípade nazýval *cognitor (procurator) in rem suam* a je logické, že nekonal na

²⁹ Cic. P. Roscio com. c. 11, 32, 18, 54 hovorí o kognitorovi v súvislosti s formulovým procesom, ktorý sa konal okolo roku 82 pred Kristom.

³⁰ „Cognitor certis verbis in litem coram adversario substituitur”, Gai 4, 83.

Profesor Blaho uvádza príklad takejto formuly: „Pretože ja od teba vymáham pozemok (alebo u žalovaného: pretože ty odo mňa vymáhaš pozemok), v tejto spornej veci dávam ti za zástupcu Lucia Tita“, K. REBRO, P. BLAHO, *Rímske právo*, Bratislava 1991, str. 122.

³¹ Porov. L. DEBRAY, *De la représ en justice par le cognitor*, Paris 1892, str. 106.

³² Často sa *libertus* vyskytuje ako prokurátor svojho patróna, porov. Gai 1. 19.

³³ Cic. Pro Caec. 20, 57: „Tuus procurator [...] is qui legitime procurator dicitur omnium rerum eius, qui in Italia non sit absitve rei publicae causa, quasi quidam paene dominus, hoc est alieni iuris vicarius.

³⁴ Ulp. D. 46, 7, 3, 3, 2: Procuratorem eum accipere debemus, cui mandatum est, sive huius rei tantum mandatum suscepit sive etiam universorum bonorum, sed et si ratum fuerit habitum, procurator videtur. D. 3, 3, 1 Procurator est qui aliena negotia negotia mandatu domini administrat. Procurator autem vel omnium rerum vel unius rei esse potest constitutus vel coram vel per nuntium vel per epistulam: quamvis quidam, ut Pomponius libro vicensimo quarto scribit, non putent unius rei mandatum suscipientem procuratorem esse, (Paul. 1, 3, 2).

³⁵ Gai. 4, 84: sunt, qui putant eum quoque procuratorem videri, cui non sit mandatum, si modo bona fide accedat ad negotium et caveat, ratam rem dominum habiturum.

³⁶ Gai. 4, 84: procurator nullis certis verbis in litem substituitur, sed ex solo mandato et absente et ignorante adversario substituitur.

³⁷ Paul. D. h. t. 42, 2: ea obligatio, quae inter dominum et cognitorem (procuratorem) consistere solet, mandati actionem parit.

základe mandátu.³⁸ Kognitúra alebo prokuratúra sa preto dost' často využívala na postúpenie pohľadávok alebo dlhov takým spôsobom, že osoba, na ktorú mala prejsť obligácia, vzala na seba procesné zastúpenie pôvodného veriteľa alebo dlžníka vo forme prokurátora, respektíve kognitora *in rem suam*.³⁹

Spôsobilosť dosadiť kognitora alebo prokurátora predpokladala predovšetkým procesnú spôsobilosť. Rímske procesné právo rozoznávalo tieto druhy procesnej spôsobilosti: **a) spôsobilosť byť účastným civilného sporu** (procesnú spôsobilosť nemali otroci a ženy podriadené otcovskej alebo manželovej moci); **b) spôsobilosť na procesné úkony** (t. j. vystupovať v procese s právnymi účinkami; chýbala nedospelým a duševne chorým, rovnako ako pri spôsobilosti na právne úkony)⁴⁰; **c) spôsobilosť robiť návrhy pred súdom** (chýbala niektorým maloletým osobám a hluchonemým).

Ohľadom procesných zástupcov edikt upresňoval, ktoré osoby boli nespôsobilé byť kognitorom alebo prokurátorom. Edikt vylučoval vojakov (s výnimkou prípadu prokuratúry *in rem suam*), ženy, ktoré mohli vykonávať prokuratúru či kognitúru tiež len v prípade *in rem suam* alebo len za isté spriaznené osoby. Ku kognitúre, respektíve prokuratúre neboli pripustení aj niektorí nečestní (*infames*), ktorým bolo zakázané robiť návrhy pred súdom, a tiež tí nečestní, ktorí boli uvedení v edikte.⁴¹ Pritom platila zásada, že vojaci, ženy a z postulácie vylúčení nečestní sa nemohli ujať kognitúry alebo prokuratúry ani v prípade súhlasu procesného odporcu. Z prirodzeného hľadiska boli nespôsobilí prevziať procesné zastupovanie hluchí a slepí.

4.2.2 Actor municipium civitatis a actor universitatis

Actor municipium civitatis bol konateľom, ktorý bol povolaný procesne zastupovať mestskú obec. *Actor universitatis* bol zasa procesným zástupcom inej korporácie. Dosadenie týchto procesných zástupcov bolo závislé aj od jednotlivých predpisov poriadku mestskej obce a od korporáčnych stanov. Vo všeobecnosti platilo, že na dosadenie procesného zástupcu obce bolo nutné, aby ho vybral municipijný senát za prítomnosti aspoň dvoch tretín dekuriónov.⁴² Pôvodne sa aktor ustanovoval len na jednotlivý prípad. Neskôr – v období klasického práva – sa už vyskytujú stáli konatelia, nazývaní *syndici*, ktorým bolo zverené zastupovanie obce alebo nejakej korporácie vo všetkých právnych sporoch.⁴³

4.2.3 Obhajca (lat. defensor)

Vo všeobecnosti sa defensorom nazýval zástupca žalovaného. Defensorom *alienae rei* mohol byť nielen kognitor, prokurátor alebo zákonný zástupca, ale aj konateľ bez príkazu. V prípade obhajoby mestských obcí platilo pravidlo, že ich obhajobu môže prevziať len ich zákonný zástupca. Ženám, vojakom a zo zločinu obžalovaným osobám nebolo dovolené

³⁸ O kognitorovi alebo prokurátorovi *in rem suam*, ktorí nastúpili na žalobcovo miesto, porovnaj napríklad: D. 2, 14, 13, 1.

³⁹ Gai. 2, 29: Sine novatione non poteris tuo nomine agere, sed debex ex persona mea quasi cognitor aut procurator meus experiri.

⁴⁰ Až do poklasickej doby ju nemali ani otroci, hoci inak mali spôsobilosť na právne úkony. Ženám sa táto spôsobilosť priznala až koncom tretieho storočia po Kristovi a deťom v otcovskej moci čiastočne až za Justiána. V legisakčnom procese mohli vystupovať len rímski občania, vo formulovom aj Latínovia a cudzinci; porov. D. 3, 3, 33; Ulp. D. 3, 3, 8, taktiež porov. AA.VV., *Istituzioni di diritto romano*, Napoli 2003, 4. vyd., str. 117 – 119.

⁴¹ Porov. L. WENGER, *Istituzioni di procedura civile romana*, Milano 1938, str. 84 – 87.

⁴² Upl. D. 3, 4, 3: nulli permittitur nomine civitatis vel curiae experiri nisi ei, cui lex permittit aut lege cessante ordo dedit, cum duae partes adessent aut amplius quam duae.

⁴³ D. 3, 4, 1, 1. 2 fr 6, 1.

vystupovať v procese ako *defensores*. Každý, kto sa podujal žalovať za iného, mal okrem kognitora z ediktu aj povinnosť prevziať obhajobu tejto osoby vo všetkých iných procesoch.⁴⁴

4.2.4 Procesní pomocníci

Procesnými pomocníkmi boli za republiky *patróni* a *advokáti*, ktorých si strany priberali, a to v konaní *in iure* z osôb, ktoré poznali právo, kým v konaní *in iudicio* z osôb, ktoré boli obdarené výrečnosťou. Činnosť procesných pomocníkov bola podporná a poradná v tom zmysle, že procesnú stranu síce nezastupovali, ale boli činní popri nej, prípadne popri jej procesnom zástupcovi. Patrón (lat. *patronus*) bol hovorca, ktorý za prítomnú procesnú stranu na súde, popřípade za jej prítomného procesného zástupcu vznášal postuláciu na magistráta. Advokát (lat. *advocatus*) bola osoba, ktorá dobre poznala právo, alebo to mohol byť aj vplyvný priateľ či priaznivec procesnej strany, ktorý s ňou prišiel na súd, aby jej dodal vážnosť a tiež aby jej bol nápomocný právnou radou. Rímski právnici (lat. *iuris periti, prudentes*) podporovali procesné strany právnymi radami len ako advokáti a úlohu hovorcu neprijímali. Pôvodne patróni nemali právne vzdelanie, ale už na konci republiky bol na nich vyvíjaný tlak, aby okrem rečníckeho umenia dôkladne ovládali aj právo. Postupom času činnosti advokáta a patróna čím ďalej tým viac splyvali až do tej miery, že v období cisárstva sa pod názvami *advocatus, patronus, orator, consiliaris, iuris peritus* alebo *scholasticus* označovali právne kvalifikovaní a odborní súdni pomocníci procesných strán.⁴⁵

Ako sme už uviedli v úvode, právna ochrana legisakčným a formulovým procesom bola za republiky pre sporové strany bezplatná. Od zásady bezplatnosti civilného procesu sa začalo upúšťať až na začiatku principátu vplyvom nemajetných advokátov, ktorí boli odkázaní na odmenu za svoje služby. Poskytovanie a prijímanie honorárov sa značne rozmohlo, a dokonca cisári museli regulovať výšku.⁴⁶ V kogničnom procese sa honoráre pre advokátov stali pravidlom.

4.3 Právne zastúpenie v kogničnom procese

Výraznou zmenou, ktorá sa prejavila v období kogničného procesu, je vymiznutie slovného vyjadrenia *kognitor*⁴⁷ a jeho systematické nahradenie výrazom *prokurátor, prokuratúra* v Justiniánskej kompilácii. Dnes nevieme povedať, v čom spočívali hlavné príčiny tejto zmeny. Novou skutočnosťou týkajúcou sa procesného zastúpenia je aj povinnosť zaradenia mandátu medzi procesné akty, z dôvodu oslobodenia sa od kaucie *de rato*.

Advokáti, podobne ako iné slobodné profesie, sa v justiniánskom období združovali do korporácií alebo kolégií s vlastnými štatútmi, ktorých predpisy okrem povinností⁴⁸ zaručovali jednotlivým členom užívanie špeciálnych práv a privilégií vo forme oslobodení od mnohých občianskych a provinčných bremien. Vážnosť advokátskych kolégií postupne vzrastala hlavne zásluhou ich aktivít, čo nepriamo dokazujú aj konštitúcie nachádzajúce sa v Justiniánskom kódexe. Honorár advokáta sa mal riadiť veľkosťou a povahou vecí, nesmel však presahovať určitú absolútnu hranicu – 10 000 sesterциov a mal byť vyplatený až po skončení procesu. Edikt cisára Diokleciána z roku 301 po Kristovi pripúšťal najvyšší honorár pre advokáta dvestopäťdesiat denárov za jednoduchú postuláciu a tisíc denárov za kognitio.

⁴⁴ D. 3, 3, 33, 3: ait praetor: „Cuius nomine quis actionem dari sibi postulabit, is eum boni viri arbitrato defendat“.

⁴⁵ porov. L. HEYROVSKÝ, *Římský civilní proces*, Bratislava 1925, str. 110 – 111.

⁴⁶ Podľa starých mravov uskutočnenie postulácie, súdne rečenie vykonané za iného alebo poskytnutie právnej rady bolo službou a vecou cti. Prijatie úplatku za poskytnutie právnej rady bolo považované za neslušnosť. *Lex Cincia* z roku 204 pred Kristom prijatie takej odmeny výslovne zakazovala. Zákaz síce obnovil cisár Augustus v roku 17 pred Kristom, ale už za vlády cisárov Klaudia a Neróna bolo dovolené, aby advokát prijal za svoju námahu odmenu (lat. *honorarium*).

⁴⁷ Teodoziánsky kódex výraz kognitor spomína, porov. L. 3 C. Theod. *De cognit. et procurat.* 2. 12.

⁴⁸ Napríklad tresty: pokuta, suspenzia, vylúčenie.

Justinianský kódex určil maximálnu hranicu advokátskeho honoráru na 100 zlatých za každú jednotlivú kauzu.⁴⁹

Záver

Rimania len postupne dospeli ku koncepcii subjektívneho práva ako oprávnenia, ktoré vyplýva z objektívneho práva – právneho poriadku, a ani neoddeľovali oprávnenie (hmotné právo) od jeho ochrany (procesné právo). Môžeme povedať, že subjektívne právo a jeho ochrana boli v rímskom právnom myslení zliate do jedného celku. Dokonca Rimania kladli väčší dôraz na právnu ochranu. Preto na komplexné pochopenie rímskeho súkromného práva nestačí poznať len jeho hmotnoprávne úpravy a jeho obsah, ale aj ochranné procesné prostriedky, ktoré slúžili na uplatnenie subjektívnych práv.

Začiatky rímskeho občianskeho procesu sú nejasné. Do rozhodcovského riešenia sporov najskôr zasahovali pontifikovia tým spôsobom, že ho spájali s priazňou a ochranou božstva. Neskôr sa žalobcovia obracali so svojimi sťažnosťami nielen na pontifikov, ale aj na štátne orgány, ktoré postupne celkom prebrali funkciu rozhodovať spory a deklarovať, čo je v danej situácii právom (*ius dicere*). V histórii zabezpečovania súdnej ochrany subjektívnych práv sa v rímskom práve uplatnili tri procesné systémy: legisakčný, formulový a kogničný, ktorý výrazne ovplyvnil procesné právo v Európe. Najvýznamnejšou osobitosťou kogničného procesu bolo, že sa už nedelil na dve štádiá, t. j. pred štátnym úradníkom a pred súkromným sudcom, ale že celé konanie od začiatku sporu cez dôkazové konanie až po vynesenie rozsudku či jeho exekúciu prebiehalo pred jedným úradníkom – sudcom. Pokiaľ išlo o dôkazové prostriedky, je nutné pripomenúť, že v kogničnom procese listinné dôkazy mali prednosť pred výpoveďami svedkov. Z tohto obdobia je známa zásada – jeden svedok, žiaden svedok (lat. *testis unus, testis nullus*) C. 4, 20, 9.

Vo formulovom a kogničnom procese sa postupne vytvorili dve formy procesného zastúpenia – *cognitor* a *prokurátor*. Prokurátor bol dosadzovaný neformálnym spôsobom jednostranným prejavom zastúpeného. Avšak kognitor bol predstavený druhej procesnej strane prostredníctvom prednesenia slávnostnej formuly. V procese mohli účinkovať okrem procesných zástupcov aj pomocníci: *rétori* a *advokáti*, ktorých si strany priberali, a to v konaní *in iure* z osôb, ktoré poznali právo, kým v konaní *in iudicio* z osôb, ktoré boli obdarené výrečnosťou. Činnosť procesných pomocníkov bola podporná a poradná v tom zmysle, že procesnú stranu síce nezastupovali, ale boli činní popri nej, poprípade popri jej procesnom zástupcovi. Advokát (lat. *advocatus*) bola osoba, ktorá dobre poznala právo. Rímski právnici (lat. *iuris periti, prudentes*) podporovali procesné strany právnymi radami len ako advokáti a úlohu hovorecu neprijímali. Patróni pôvodne nemali právne vzdelanie, ale už na konci republiky bol na nich vyvíjaný tlak, aby okrem rečníckeho umenia dôkladne ovládali aj právo. Postupom času činnosti advokáta a patróna čím ďalej tým viac spĺyvali až do tej miery, že v období cisárstva sa pod názvami *advocatus, patronus, orator, consiliaris, iuris peritus* alebo *scholasticus* označovali právne kvalifikovaní a odborní súdni pomocníci procesných strán.

Literatúra

AMARELLI F., DE GIOVANNI L., GARBARINO P., SCHIAVONE A., VINCENTI U. *Storia del diritto romano*, Torino 2001
ARROBA CONDE M. J. *Diritto processuale canonico*, Roma 1993, EDIURCLA
AA. VV. *Istituzioni di diritto romano*, Napoli 2003, Edizioni giuridiche Simone

⁴⁹ Porov. C. BERTOLINI, *Diritto romano. Il processo civile III.*, Biella 1915, str. 210 – 213; R. BRTKO, Právne zastúpenie v rímskom procesnom práve – počiatky advokácie, In *Justičná revue* 8 – 9/2008, str. 1188 – 1197.

BERTOLINI C. *Diritto romano. Il processo civile I.*, Torino 1913,
 BRŤKO R. Postoj niektorých rímskych cisárov ku kresťanstvu v prvých troch storočiach, In *Terorizmus a medzinárodné právo. Zborník príspevkov z medzinárodnej vedeckej konferencie v Bratislave 23. a 24. novembra 2006*, Žilina 2007
 BRŤKO R. Právne zastúpenie v rímskom procesnom práve – počiatky advokácie, In *Justičná revue* 8 – 9/2008, str. 1188 – 1197.
 BONFANTE P. *Institute římského práva*, Brno 1932, 9. vyd.
 CVETLER J. *Soukromné právo římské*, Praha 1946
 DEBRAY L. *De la représ en justice par le cognitor*, Paris 1892
 HEYROVSKÝ L. *Římský civilní proces*, Bratislava 1925
 KINCL J., URFUS V., SKŘEJPEK M. *Římské právo*, Praha 1995
 LENNEL O. *Das edictum perpetuum*, Leipzig 1927, 4. vyd.
 PALAZZOLO S. *Rapporto giuridico*, in: *Enciclopedia del diritto* XXXVIII, Varese 1972, Giuffrè Editore
 REBRO K., BLAHO P. *Rímske právo*, Bratislava 1991
 TALAMANCA M. *Istituzioni di diritto romano*, Milano 1990
 VÁŽNÝ J. *Římsky proces civilní*, Praha 1935
 WENGER L. *Istituzioni di procedura civile romana*, Milano 1938

Key words: Roman civil proceeding, subjective law, procuration in procedure, advocacy, possession, suit.

Resumé

Subjective law and its protection from a unit in Roman legal thinking. Romans put greater emphasis on legal protectipon. For complex understanding of Roman private law you have to know not only the content of subjective laws, but also means of procedure. In the history of providing a legal protection of subjective laws three procedural systems were used in Roman law („legis actio, formulary and extra ordinem“) and they influenced the law of procedure in Europe.

JCDr. PaedDr. Róbert Brtko, CSc.
 Právnická fakulta Univerzity Komenského
 v Bratislave
 Katedra právnych dejín
 robert.brtko@flaw.uniba.sk

Recenzenti: doc. JUDr. Antonín Nesvadba, PhD., doc. JUDr. Vladimír Zoubek, CSc.